

Lietuvos švietimo ypatumai: šiek tiek apie prieštaravimus ir paradoksus

Klausyk, stebėk, tylėk, jei nori ramiai gyventi
Tautos išmintis

Vietoj įžangos

Šiems pasvarstymams mane paskatino viename laikraštyje išspausdintas straipsnis „Ar priversime vaikus mokytis?“ (2005m.).

Kodėl praėjus penkiolikai nepriklausomos Lietuvos metų švietimiečiai vis garsiau prabyla apie egzistuojančias negeroves ar sunkumus? Išties verta platesniu kampu pažvelgti į švietimą Lietuvoje. Postmodernus gyvenimas, postmodernus švietimas įsigali ne tik kažkur toli, bet čia pat Lietuvoje. Vis dažniau ima viešpatauti paviršutiniškumas. Vertinama tik tai, kas gražu, kas lengvai ir be rūpesčių pasiekama, ką galima tuoj pat gauti, čia ir dabar sunaudoti. Vis reikšmingesnis tampa gyvenimo stilius (švietimo stilius taip pat), o ne gyvenimo prasmė (švietimo prasmė taip pat).

Švietimo prieštaravimai: kaip su jais gyventi?!

Nereikia būti tūlu specialistu, iki smulkmenų išmanančiu švietimo reikalus, kad paaiškėtų, jog švietimo sistemoje viskas ne taip jau ir gerai. Suprantama, negalima neįvertinti visų, kurie sąžiningai triūšia švietimo „laukuose“. Drįstu manyti, kad tokių tikrai nėra dauguma. Vis dažniau į švietimo sistemą patenka žmonės „iš šalies“. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia – universitetuose studijuojantys pedagogiką (dabar moderniai vadinama edukologija) dažnai net neturi supratimo, kas ta mokykla ir ką ten teks veikti. Neseniai teko kalbėtis su nemaža dalimi pirmojo kurso studentų, pasirinkusių edukologijos studijas. Beveik visų atsakymas buvo vienas – jie čia pateko atsitiktinai, visai nesitikėję ir neplanavę, tačiau bendrojoje loterijoje „išlošę“ (čia turima galvoje naujoji keletą metų veikianti bendra priėmimo į aukštąsias mokyklas tvarka). Jau vien tai turėtų kelti susirūpinimą tiems, kas tiesiogiai atsakingas už Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų ir apskritai švietimo ateitį.

Todėl, manau, tikslinga nors kiek paliesti aktualią sritį, apie kurią dažniausiai vengiama kalbėti ir kuri mokytojų bendruomenei neretai yra tabu. Na, o kadangi Lietuvos visuomenėje šiais laikais tabu beveik neliko, išskyrus kai kuriuos retus atvejus (pvz., Lietuvos premjero verslo reikalai), tai ši aptariama tema tebus tik menkas ir kuklus bandymas bent kiek prisidėti prie svarbių švietimo klausimų svarstymo.

Taigi pirmąjį prieštaravimą galima nusakyti taip: tai prieštaravimas tarp būtinybės formuoti kūrybiškumo aplinką, socialiai kintančią ir kaitą lemiančią aplinką ir žodinių-knyginių metodų vyravimo ugdymo praktikoje. Kad ir kaip stengtųsi mokytojai, šio prieštaravimo išspręsti nepavyksta ir vargu ar pavyks. Lygiai taip pat teigiama, kad egzistuoja prieštaravimas tarp poreikio „pirmauti“ pokyčių /kaitos/ srityje ir švietimo sistemos konservatyvumo, jos orientacijos į jau įvykusių gyvenimo pokyčių atspindėjimą. Ne veltui sakoma, kad mokytojas (dabartis) neša praeitį (žinias) į ateitį (vaikams). Šio straipsnio apimtis neleidžia detaliau atskleisti šio teiginio prasmės, bet norintys sužinoti plačiau galėtų paskaityti šio straipsnio autoriaus knygą „Ugdymas: aksiomatinis ir sisteminis aspektai“. Niekas nepaneigs, kad pastebimas ir dar vienas prieštaravimas - tarp poreikio kryptingai pedagogiškai valdyti kiekvienos asmenybės formavimąsi ir faktiškai egzistuojančio ugdymo proceso susiskaidymo (susiskaidymo), pedagoginių poveikių nesuderinamumo. Dabartinėje įvairių nurodymų ir pertvarkų gausoje ugdymo procesas, nepaisant visų gerų norų, taip ir lieka susiskaidytas. Kartais bandoma šį reiškinį įvairiai „paslėpti“, tiesiog teigiant, kad taip nėra.

Viena vertus, reikalaujama aktyvinti ugdytinius kaip svarbiausius ugdymo proceso subjektus, kita vertus, jų statusas išlieka pasyvus, kaip pasyvių pedagoginio poveikio objektų. Akcentuojama būtinybė intensyvinti ugdymo procesą, tačiau faktiškai vyrauja ekstensyvūs jo

tobulinimo būdai. Didinamas pamokų skaičius, plėtojama įvairi neformali ugdymo (švietimo) veikla ir t.t. Iš čia rutuliojasi dar vienas prieštaravimas - tarp nenutrūkstamo kiekybinio švietimo sistemos plėtimosi ir nuoseklaus jo kokybės mažėjimo, kurį lydį vertinimų (balų, pažymių) ir diplomų devalvacija. Kaip pavyzdį galima paminėti trūkumus, kuriuos nurodė tarptautiniai ekspertai, atlikę kai kurių universitetinių studijų programų išorinį vertinimą Lietuvos universitetuose. Ekspertai akcentavo, kad studijų programoms akivaizdžiai trūksta holistinio planingumo ir aiškios filosofijos, o to rezultatas – kursų rinkinys, neturintis rišlumo. Tai tik vienas iš esminių dalykų, kuriuos nurodė ekspertai. Su šia problema susijusi kita – tai diplomų „pirkimas“. Kiek įvairių diskusijų vyko ir, tikėtina, dar vyks dėl Viktoro Uspaskicho diplomo. Dar niekas aiškiai neatsakė, ar šis diplomas nenupirktas. Ir ne tik bakalauro, bet ir magistro. Kitu atveju būtų nesuprantama, už ką buvo „kapojamos“ galvos Kauno technologijos universiteto dėstytojams. Internetu vis daugėja svetainių, kuriose siūlomos tokios paslaugos ir nurodomos kainos. Kas paneigs, kad Lietuvoje negalima nusipirkti diplomo?! Akivaizdu, kad nuolat ir nenutrūkstamai auga mokslinės bei socialinės informacijos apimtys, tačiau išlieka riboti ugdymosi (mokymosi, studijų) terminai švietimo institucijose. Šiame fone kontroversiškai atrodo LR Seimo svarstomos Lietuvos Konstitucijos pataisos, numatančios, kad mokslas taptų privalomas iki pilnametystės. Tik ar tokios pataisos, jei jos būtų priimtose, išspręstų švietimo problemas, ar užprogramuos kitas. Sunku vienareikšmiškai atsakyti.

Itin ryškus ir kitas prieštaravimas tarp objektyvaus poreikio nenutrūkstamai ir nuolat atnaujinti ugdymo turinį (kas paneigs, kad to nereikia) ir tradicinio pedagogikos reikalavimo laiduoti ugdymo turinio stabilumą. Siekis atnaujinti glaudžiai susijęs su ekstensyvia švietimo plėtra, pvz., vis daugiau rengiama alternatyvių vadovėlių, kas dar labiau išskaido ugdymo turinį. Reiktų paminėti ir prieštaravimą tarp augančio ugdymo abstraktumo, kurį sąlygoja teorinių žinių kiekio gausėjimas ir būtinumo gerinti praktinį ugdytinių (moksleivių, studentų) pasirengimą. Vis garsiau ir dažniau kalbama, kad moksleivių, studentų pasirengimas išlieka perdėm teoretizuotas. Ir tam yra daugybė priežasčių. Ne veltui jau mūsų minėti ekspertai atkreipė dėmesį į pedagoginių praktikų kokybės svarbą. Jų nuomone, visose studijų programose – ir kolegijose, ir universitetuose – kiekvienais studijų metais turi būti numatytos kokybiškos mokomosios praktikos. Darbdaviai taip pat gana dažnai skundžiasi, kad į rinką ateina nepakankamai pasirengęs jaunimas. Yra ir kita medalio pusė. Nemažai dėstytojų taip pat neturi jokio ryšio su praktika arba toks ryšys labai menkas. Todėl belieka vienas kelias – teoriškai parengti būsimus specialistus. Noriu paminėti prieštaravimą tarp augančių ugdymo (švietimo) mastų ir ugdymo individualizacijos svarbos, siekiant atskleisti kiekvieno vaiko (ugdytinio) imanentines galias. Masinėje mokykloje tos galios dažniausiai lieka nepastebėtos ir neišplėtotos. Ne veltui JAV nuolat skelbia švietimo individualizavimo prioritetą. O Lietuvoje, prisidengiant kilniais tikslais, mokyklos yra stambinamos, mažos mokyklos nebeturi jokių šansų išlikti, nors, pvz., JAV siekiama išlaikyti ir mažas mokyklas. Įdomus prieštaravimas tarp objektyviai augančio (didėjančio) visuomenės poreikio turėti kūrybiškus, puikius, kvalifikuotus mokytojus/dėstytojus ir ribotų galimybių tokį poreikį patenkinti. Kaip jau minėta, vis daugiau į mokyklas patenka nemotyvuotų ar silpnai motyvuotų pedagoginiam darbui žmonių. Ir tai turėtų kelti nerimą pirmiausia švietimo politiką Lietuvoje formuojantiems asmenims. Viename savaitraštyje buvo rašoma, kad visuomenė labai pasitiki švietimu ir tuo galima džiaugtis. Tačiau yra ir kita medalio pusė. Nuolat skelbiami pranešimai, kad visuomenė švietimu pasitiki, užgožia pedagogų balsus, šaukte šaukiančius, jog dirbti mokykloje darosi vis sunkiau. Viena vertus, nuolat auga visuomenės reikalavimas didinti mokytojų profesionalumą, kita vertus, išlieka objektyviai ribotos galimybės kiekvienam atskiram mokytojui „suspėti su gyvenimu“ (nuolat mažėja laiko saviugdai). Įvairios atestacijos, kvalifikacijos kėlimas ir panašiai neleidžia susikoncentruoti ties pačiu svarbiausiu – ugdymo aktu klasėje. Visuomenė abstrakčiai nori, kad jų vaikai iš mokyklos išeitų išsilavinę, visuomenė patikėjo utopine, gražia pasaka, kad galimas visapusiškas, harmoningas ugdymas. Ugdymo veikėjai vadovaudamiesi tokiu visuomenės užsakymu neretai be kontrolės ir apmąstymo „perpumpuoja“ į mokyklas visus mokslus, sukurdami „siaubingas“ situacijas ir neįveikiamas fizines ir psichines perkrovas. Apie tai vis dažniau prabyla medikai,

teigdami, kad moksleivių (mokytojų taip pat) sveikata blogėja. Su tuo susijusi korepetitorių veikla. V. Strazdas publikuotame straipsnyje „Korepetitorių paslaugos: buvo vaistas – tapo maistas“ (Dialogas, 2005, Nr. 37) rašė, kad privačios pamokos vis dažniau tampa bendrojo lavinimo mokyklose dirbančių mokytojų dienotvarkės dalimi. Diskusijos apie korepetitorių veiklą apima vis platesnius visuomenės sluoksnius. Mokymosi būdas, kažkada buvęs tik vaistas, tapo maistu, be kurio neapsieina vis daugiau moksleivių.

Vertas dėmesio dar vienas prieštaravimas. Švietimui išleidžiama vis daugiau lėšų. Ypač daug lėšų skiriama švietimo sistemų reformoms (pvz., JAV, \approx 300 mlrd USD kasmet). Tačiau švietimo kokybė vis mažėja ir mažėja. Tokį reiškinį fiksuoja įvairūs tarptautiniai tyrimai. Pavyzdžiui, Rusijoje vis dažniau diskutuojama apie degraduojančio švietimo doktriną. Kitas pavyzdys - 2006 m. valstybė Lietuvos universitetams numato skirti beveik 490 mln. Lt valstybės biudžeto asignavimų (be specialiųjų programų lėšų), t.y. 22,6 mln. litų daugiau nei 2005 metais, tačiau paramos švietimo ir mokslo infrastruktūrai plėtoti poreikis 6 kartus viršija galimybes. Lietuvoje aukštojo mokslo institucijoms tenka apie 1,01 proc. BVP, o ES vidurkis - 0,91 proc. Visa problema yra ta, kad Lietuvos BVP yra mažas, todėl lyginti su kitomis šalimis ir teigti, kad pas mus viskas yra gerai, daugiau negu nekorektiška.

Kitas itin kontroversiškas prieštaravimas. Galima su juo sutikti, galima nesutikti. Civilizaciją kuria ne „moksliai“, kurie „graužė ir kalė“ mokslus ir visus dalykus mokykloje, ne auksinių medalių laureatai, o buvę mokyklinių „kamčiatkų“ vaikai, „petriukai ir marytės“, į kuriuos mokytojams seniai buvo „nuspjauti“ ir kurie dažniausiai net nesėdėjo aukštosios mokyklos suole (pvz., Edisonas, Fordas, Kalašnikovas, Geitsas ir kt.). Čia paminėjome tik kai kurias užsienietiškas pavardes. Lietuvoje „vaizdelis“ panašus. Tai ir V. Uspaskichas, tai ir premjero žmona Kristina ir daugelis kitų. Vien LR Seime tokių suskaičiuotume ne vieną dešimtį.

Žinoma, galima būtų minėti ir daugiau įvairių objektyviai egzistuojančių prieštaravimų. Ir problema čia ne ta, kad jų niekas tarsį nesprenžia. Pirmiausiai juos reikia pažinti, o tik vėliau ieškoti galimų sprendimo ar sušvelninimo būdų.

Švietimo paradoksai – mūsų kasdienybė

Su jau mūsų aptartais prieštaravimais glaudžiai susiję ir vadinamieji švietimo paradoksai. Vėlgi tenka apgailestauti, kad apie tai mūsų pedagoginė spauda beveik nekalba. Tarsi jie neegzistuoja. Nuolat tenka raginti ir studentus, ypač magistrantus, kad jie imtųsi šią tematiką nagrinėti savo tiriamuosiuose darbuose. Tai būtų neįkainojamai vertinga panaudoti jaunuomenės potencialą aktualiausioms švietimo problemoms nagrinėti.

Pirmasis paradoksas, kurį noriu paminėti, – tai, kad visi žmonės turi skirtingas fizines ir psichines užuomazgas, vadinasi ugdymas nuo jų griežtai priklauso. Kada vaikus „sugena“ į vieningą mokyklą „harmoningam ir visapusiškam“ ugdymui, iš to nieko neišeina netgi taikant spaudimą. Tėvai užuot ieškoję būdų kaip plėtoti įgimtus gebėjimus, gena vaikus pas korepetitorius tų dalykų, kurių žinias tobulindami vaikai niekada nieko nepasieks. Vieniems tai papildomos pajamos, kitiems išlaidos ir sveikatos problemos. Kita vertus, juk ne visuomet korepetitoriais dirba patys kvalifikuočiausi mokytojai. Korepetitoriaavimas – senas reiškinys, egzistavęs visais laikais ir visose šalyse. Ir jo samprata visur vienoda: korepetitorius – asmuo, teikiantis moksleiviui papildomas pamokas tų dalykų, kurių šis pats neįstengia (arba nenori, nesuinteresuotas) tinkamai išmokti mokykloje. Tyrimai rodo, kad korepetitorių samdymo esminiai motyvai yra trys: pasirengti valstybiniam brandos egzaminui, susisteminti išeitą kursą, geriau išmokti dalyką. Su šiuo susijęs antrasis paradoksas – tai motyvacija – mokymo (-si) variklis. Kita vertus, motyvacija gali tapti mokymo (-si) „stabdžiu“. Savirealizacijos siekius nulemia genai. Vienokią veiklą žmogus noriai vykdo ir pasiekia rezultatų, kitą jis ignoruoja (tik vykdo, mėgdžioja), trečią veiklą jis visai netinkamas, nežiūrint visų didaktinių veiksnių ir net prievartos metodų. Šiuo atveju ir korepetitorių pasiektas efektas būna laikinas, jis neprasmingas. Šį reiškinį skatina ir ne visai adekvati esančiai situacijai bendrojo lavinimo politika. Tauta sako paprasčiau – ir vėl perlenkė lazda. Toliau noriu paminėti, kad mokytojas – viena iš seniausių

profesijų. Tačiau kaip ir prieš tūkstantmečius, jis parodo, pasakoja, baudžia ir skatina bei vertina. Vaikų pažintinis aktyvumas klasėje svarbiausia (psichologų požiūris), tačiau tą aktyvumą reikia valdyti (pedagogų požiūris). Tačiau kaip tai daryti perpildytoje klasėje? Ir pagaliau kas pasakys, kiek vaikų turėtų būti klasėje, jei kalbame, kad individualus ugdymas visų geriausias. Daugelyje Afrikos šalių mokyklų klasės vidurkis – 45-50 moksleivių, kai kur siekia daugiau nei 70. Ar tinka Lietuvai Afrikos patirtis, o gal objektyvi realybė?

Ypač norėčiau praskleisti dar vieną paradoksą. Mokytojo vaidmuo visuomenėje itin svarbus ir reikšmingas. To niekas neneigia, nei plačioji visuomenė (masės), nei politikai ar kitos visuomenės grupės (elitas). Tačiau atlyginimas mokytojams už šį reikšmingą darbą tai paneigia. Netgi numatoma, kad daliai mokytojų nereikalingas universitetinis išsilavinimas! Naujausi duomenys apie švietimo būklę Europoje skelbia, jog Lietuvos mokytojų atlyginimai 2002–2003 m. m. buvo patys mažiausi. Šią „aukštumą“ pasiekėme ne iš karto, link josėjome ilgai ir nuosekliai. Tad dabar net ir patys santūriausieji galėtų pripažinti, kad į visuomenės pakraštį stumiami mokytojai turi teisę imtis ir kraštutinių priemonių („Dialogas“, 2005, Nr. 38). Ir ne tik mokytojų. Tas pats su Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojais, kurie gauna ne taip jau daug, švelniai tariant. Pvz., Estijoje profesorių atlyginimai net tris kartus didesni nei Lietuvoje. O juk Estija taip pat posovietinė šalis.

Paskutinįjį paradoksą taip pat noriu išryškinti. Visi švietimo sistemos elementai netobuli, reiškia ir visa ji (sistema) su defektais. Dalinės modernizacijos sistemai nenaudingos (pagal sistemų funkcionavimo principus, bet kuris implantas bus atmetas). Vieną sistemą galima pakeisti kita. O Lietuvos švietimo politikai ir vykdytojai neretai nueina lengviausiu – kopijavimo keliu. Juk kopijuoti lengviausia. Pvz., mokyklų audito sistema iš esmės škotiška, atestacijos sistema amerikietiška, profiline mokymo modelis taip pat ne lietuviškas. Ir tuomet didžiuojamės, kiek mes daug pasiekėme. Ir neretai tokie „implantai“ ne tik kad neprigyja, bet virsta ištis „baisiais“ dalykais. Kažkada buvo kritikuojama sovietinė aštuonmečių mokyklų sistema, o dabar aktyviai prie jos grįžtama. Buvo pamatyta, kad kažkur toli nėra vidurinių mokyklų (pvz., Danijoje), iškart užsigeista taip pat padaryti ir Lietuvoje. Tai kas, kad LR Švietimo įstatymas deklaruoja mokyklų tipų įvairovę, to juk niekas nepaiso. Taip modernus „išgryninimo“ procesas ir tęsiasi. Labai puikiai šią grimasišką situaciją atskleidė Šiaulių miesto mokyklų patirtis. Net penkios miesto vidurinės mokyklos pasipriešino nežabotam „mokyklų tuštinimo metui“. Laimėjo tiek, kad jų ateitis tapo dar neaiškesnė.

Ne mažiau įdomus paradoksas, kad klasės formuojamos pagal amžiaus principą. Kai vieniems nuobodu, kitiems ne pagal jėgas, tuomet prasideda didysis naujų mokymo metodų vėjus (pvz., „aktyvieji“ mokymo metodai). Kodėl gi nekomplektuoti klasių pagal pažintinius gebėjimus ir galimybes, visiems laikams išsprendžiant šią problemą? Paradoksalus ir bendrų ugdymo terminų nustatymas. Kodėl visi vaikai turi „užmušinėti“ laiką nuo skambučio iki skambučio visus metus iki mokyklos baigimo? Būtų protingiau vieniems baigti formalųjį išsilavinimą anksčiau, kitiems vėliau, t.y. savitu tempu.

„Šiuolaikinis“ paradoksas: mokytojai su daugybe pareigų ir su minimaliomis teisėmis, moksleiviai su daugybe teisių ir su minimaliomis pareigomis

Pastaruoju metu Lietuvos pedagoginė bendruomenė vis dažniau ir aštriau pasisako, kad jų teisės tampa „nustekentos“. Pareigų našta ne tik kad slegia mokytojų pečius, jų nuolatos daugėja. Švietime įsigali įvairios mados. Daug kas tapo tiesiog madinga – madinga vyksti į ekskursijas už tėvų pinigus ir nebet kur, o geriau į užsienį. Madinga tapo realizuoti įvairias būtinas ir nebūtinai rinkliavas iš tėvų. Renka vadovėliams, klasės papuošimams ir remontams, įvairiai aparatūrai ir pan. Tam reikalui net išrenkami klasių išdininkai, kurie veda „buhalterinę apskaitą“, aišku, nelegaliai ir neoficialiai. Ir, aišku, neduok Dieve, mokytojas turės savo nuomonę. Tokiam gyvenimo nebus. Norėčiau baigti M.Puliko žodžiais, kad „dargi lanksčiausias protas neišlaiko konkurencijos su lanksčiu stuburu“. Tikiuosi, mieli skaitytojai, ateityje išsamiau atskleisti švietimo paradoksų temą „Lietuvos Aido“ puslapiuose.

